

O'SMIRLIK DAVRIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISHDA PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Sultonova Kamolaxon Orzuxon qizi

*Samarqand viloyati Bulung'ur tumani Maktabgacha
va maktab ta'limi bo'limiga qarashli 5-maktabi psixologi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'smirlik davriga xos bo'lgan psixologik muammolar, ularning kelib chiqish sabablari hamda ushbu muammolarni bartaraf etishda qo'llaniladigan psixologik yondashuvlar yoritilgan. O'smirlik davrida shaxsning jismoniy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida yuzaga keladigan o'zgarishlar o'smir ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Shuningdek, psixolog, ota-ona va pedagoglarning hamkorlikdagi yondashuvi muammolarni oldini olish va o'smirning sog'lom shaxs sifatida shakllanishidagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: o'smirlik davri, psixologik muammolar, emotsional holat, psixologik yondashuvlar, ijtimoiy moslashuv, ota-ona va psixolog hamkorligi.

KIRISH

O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda shaxsning psixologik jihatdan shakllanishi jadallashadi. Jismoniy o'sish, gormonal o'zgarishlar, mustaqillikka intilish va o'zini anglash ehtiyoji o'smir ruhiyatida turli ichki ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Natijada o'smirlarda emotsional beqarorlik, tez jahllanish, xavotirlanish, o'ziga ishonchsizlik, tengdoshlar bilan munosabatlarda muammolar kabi holatlar kuzatilishi mumkin.

O'smirlik davridagi muammolarning asosiy sabablaridan biri — o'smir va kattalar o'rtasidagi tushunmovchilikdir. Ota-onaning haddan tashqari nazorati yoki befarqligi, o'qituvchilar tomonidan individual yondashuvning yetishmasligi o'smirda norozilik va qarshilik hissini kuchaytiradi. Shu bilan birga, tengdoshlar ta'siri, ijtimoiy tarmoqlardagi noto'g'ri axborotlar ham o'smir ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday omillar o'smirning xulq-atvorida salbiy o'zgarishlar, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va o'quv faoliyatida pasayishga olib keladi.

Mazkur muammolarni bartaraf etishda psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, o'smir shaxsiga hurmat bilan munosabatda bo'lish, uning fikri va his-tuyg'ularini tinglash zarur. Individual suhbatlar, psixologik maslahatlar va qo'llab-quvvatlovchi muhit o'smirda o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Psixologik treninglar, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish mashg'ulotlari va emotsional holatni boshqarishga qaratilgan usullar o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shuningdek, o'smirlik davridagi muammolarni samarali hal etishda ota-ona, maktab va psixolog o'rtasidagi hamkorlik muhimdir. Ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish, tarbiyaviy yondashuvda izchillikni ta'minlash o'smir ruhiy barqarorligini ta'minlaydi. Maktab muhitida esa o'smirning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish, qo'llab-quvvatlovchi va ishonchli psixologik muhit yaratish muhim hisoblanadi.

O'quvchilarning xulq-atvori muammosi doimo o'qituvchilar va ota-onalarni tashvishga solib kelgan. Zamonaviy talabalar o'z fikrlarini bildirishda, o'z nuqtai nazarini himoya qilishda faol, mustaqil va erkin bo'lib, o'z maqsadlariga faol erishmoqdalar. Ushbu fazilatlarining ijobiy daqiqalariga qaramay, xatti-harakatlardagi og'ishlar bilan bog'liq holatlar ta'lim jarayonida sezilarli qiyinchiliklarga olib kelishi, uning samaradorligini pasaytirishi va maktab o'quvchilarining ta'lim darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday sharoitda maktab xulq-atvori muammosini o'rganish va qayta ko'rib chiqish katta ahamiyatga ega bo'lib, bu zamonaviy ta'limning dolzarb muammolarini hal qilishning samarali vositasiga aylanishi mumkin.

Deviant xulq-atvor-bu umume'tirof etilgan me'yorlarga zid bo'lgan, ijtimoiy normalarni buzadigan va insoniyat jamiyati qoidalariga, faoliyati, urf-odatlarini va an'analariga zid bo'lgan xatti-harakatlar. O'quvchilarning deviant xatti-harakati hozir juda keng tarqalgan va deyarli har bir maktabda kuzatiladi. Bu holat deviant xulq-atvor hodisasini sotsiologlar, o'qituvchilar, psixologlar, shifokorlar, huquq-tartibot idoralari xodimlarining diqqat markaziga qo'ydi. Ushbu og'ishning sababi o'quvchilarning tashqi dunyo, ijtimoiy muhit va o'zlari bilan munosabatlari va o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlarida yotadi. Shuning uchun deviant xulq-atvorning asosiy tushunchalari va nazariyalarini, asosiy yondashuvlarini ko'rib chiqish, uning mohiyatini va katalizatorlar kabi dinamikasiga ta'sir etuvchi omillarni tushunish muhimdir. Deviant xulq-atvorning ta'rifi turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, ular turli fanlar nuqtai nazaridan izohlanadi. Falsafa inson hayoti va dunyoga taalluqli eng umumiy masalalar - inson yashaydigan va harakat qiladigan dunyo bilan shug'ullanadi. Bu o'smirlar uchun ham maqbuldir.

Xulq-atvorning xususiyatlarini dunyo mavjudligining sabablari va maqsadlari, inson hayotining mazmuni, erkinlik toifasi va insonning ushbu erkinlikdan foydalanish imkoniyati kabi masalalar bilan bog'lash mumkin. Psixologiya deviant xulq-atvorning sabablarini shaxs shaxsi tuzilishida, uning ichki dunyosi, ong darajasida, asosiy ehtiyojlarni qondirish qobiliyatiga bo'lgan psixologik reaksiyalarning xususiyatlarida, shuningdek, har xil xarakter, idrok va hissiyotlarda ko'radi. Psixologiyaning asosiy qiziqishlaridan biri bu inson harakatlarining zahirida nima yotganini tushunish istagi. Har bir insonning o'ziga xos g'oyalari, tajribalari, ma'lum bir tarzda harakat qilish moyilligi bor va psixologlar insonning ichki dunyosi qanday qonunlar asosida faoliyat yuritishini bilishdan manfaatdor. Ijtimoiy psixologiya inson va jamiyat haqidagi

bilimlarning eng yosh sohalaridan biridir. Sotsiologiya fanlari doktori T.A. Xagurov “Ijtimoiy psixologiya odamlarning ijtimoiy xulq-atvori, ularning bir-biriga munosabati va xarakterli fikrlash tarzi asosida yotgan doimiy, takrorlanuvchi psixologik hodisalarni o‘rganadi”, deb hisoblaydi.

Ijtimoiy-psixologik yondashuv deviant xulq-atvorning paydo bo‘lishiga ta’sir qiluvchi sabablarni tushuntiradi: deviant xulq-atvor jamiyat va inson ongida sodir bo‘ladigan jarayonlarning murakkab o‘zaro ta’siri natijasidir. Pedagogika deviant xulqatvorni jamiyatda an’anaviy tarzda o‘rnatilgan ijtimoiy, axloqiy, huquqiy normalar va xulqatvor standartlarini buzish deb tushunadi. Pedagogika nuqtai nazaridan xulq-atvor normasi - bu ma’lum bir yosh, jins va mavqega ega bo‘lgan shaxsning ma’lum bir madaniy muhitda shakllangan muayyan vaziyatga ijtimoiy kutilgan reaksiyalari va harakatlaridir. Xulq-atvor o‘quvchilarga shaxs sifatida xos bo‘lgan kategoriyadir. Shaxs - bu o‘ziga xos shaxs, muayyan individuallik tashuvchisi va oilada, maktabda, jamiyatda ma’lum bir ijtimoiy mavqe egasi. Oquvchining harakatlarida, uning xatti-harakati va xatti-harakatlarida shaxsning ichki yetukligi namoyon boladi. O’smirlik davri yosh davrlari orasida eng ahamiyatli davrlardan biridir. Chunki shaxs shakllanishidagi asosiy davr hisoblanadi. O’smirlik davri psixologik adabiyotlarda “o’tish davri”, “og’ir davr”, “inqiroz davri” kabi nomlar bilan ataladi. O’smir xali juda yosh, unda turmush, ijtimoiy tajriba kam, u kishilarni farq qila bilmaydi, ularning xulq-atvori hamda hatti-xarakatlarini har tomonlama baholay bilmaydi.

O’smirlik davrining og’ir, murakkab davr ekanligi ko‘plab psixologik, fiziologik, ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. Bu davrda rivojlanishning barcha jihatlarini jismoniy, aqliy, axloqiy, ijtimoiy va shu kabilarning mazmun mohiyati ham o‘zgaradi. Bu davrda o’smir hayotida uning ruhiyati, organizmining fiziologik holatlarida, uning ijtimoiy holatida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Bu davr taxminan bolaning 5-11 sinflarda o‘qish paytiga to‘g‘ri keladi. O’smirlik davri bolalikdan kattalikka o‘tish davri sifatida har doim qiyin davr hisoblanadi va shu sababli ham doimo psixolog va sotsiologlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan.

O’smirlik davrida bola endi “bola” emas, shu bilan birga u hali “katta” ham emas. O‘bektiv yosh davriga qaramasdan o’smirning ijtimoiy holati o‘zgarmaydi, u o‘quvchiligidan otaonasi qaramog‘ida qoladi. Ammo u o‘zini “katta odam” deb hisoblaydi, o‘zining muammolarini o‘zi hal qilishga harakat qiladi. Shu sababli uning ko‘pgina da’vo va talablari hal qilib bo‘lmaydigan qiyinchiliklarga olib boradi, ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi. O’smirlik yoshida deviatziya ya’ni nosotsiollikning paydo bo‘lishining tinimsiz oshib borishi ijtimoiy pedagog oldida bu o’smirlar bilan ishlashning yangi usullari, texnologiyalarini izlash va ularga tadbiq etish vazifasini qo‘yadi. Hozirgi kunda o’smirlardagi deviant xulq-atvor belgilarini tuzatish bilan bog‘liqlik usul keng tarqalgan, bular: realibitatsiya va profilaktikadir. Deviant xulq-atvorli bola bilan shug‘ullanayotganda pedagog quyidagi

yondashuvlarga ega bo'ladi; information yondashuv – voyaga yetmagan shaxslarularga davlat va jamiyat tomonidan axloqiy normalarni bajarishga taqdim etilgan huquq va majburiyatlardan xabardor qilinadilar.

Ijtimoiy profilaktik yondashuv – bunda asosiy maqsad negative hodisalarni aniqlash, bartaraf etish va neytrallashtirishdir. Bu yondashuvning mohiyati davlat, jamiyat muayyan ijtimoiy pedagogik muassasa, pedagog tomonidan deviant xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi sabablarni bartaraf etishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy xarakterdagi choralar vositasida oldini olish hisoblanadi.

Adaptatsiya jarayonida esa u mavjudnuqsongako'nikishmaqsadidaqo'llaniladi. Demak, realibitatsiya-bu bolani jamiyatdagi faol hayotga va ijtimoiy foydali mehnatga qaytarish maqsadidagi choratadbirlar tizimidir. Har bir o'smir bilan muloqotda uning shaxsidagi eng yaxshi tomonlarini topa olish, nimaga qobiliyatli ekanini aniqlab olish hamda mana shularga tayangan holda bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini qo'llab-quvvatlash g'oyat muhimdir. Aks holda tarbiya sohasida katta qiyinchiliklar chiqishi muqarrardir. O'smir o'ziga yaqin bo'lgan kishilarning ko'z o'ngida o'z shaxsining mustaqilligini tasdiqlash, o'zligini bildirib, o'z "men"ni anglatish maqsadida u yoki bu darajada o'z imkoniyatlaridan tashqari ishlarga qo'l urishga va shu orqali o'z shaxsining ta'sirini atrofdagi kishilarga o'tkazishga harakat qilib ko'rishga majbur bo'ladi. Basharti, bola o'zini ijobiy tomondan ko'rsatishning ilojini topa olmasa, u holda psixologik zarurat tufayli salbiy ishlarda o'zini ko'rsatmoqchi bo'ladi – o'z kamchiliklarini oshirib ko'rsatadi, o'jarlik va qaysarlik qiladi, har xil "hunar"lar ko'rsatadi.

O'qituvchi mazkur yoshda bolaning o'z-o'zini hurmat qilishga o'rgatish tuyg'usini shakllantirish muhim ekanligini hisobga olib, o'quvchining sinf va umumjamoa oldidagi obro'sini ko'tarish yo'llarini izlashi kerak. Buning uchun o'qituvchi bolaning u yoki bu sohadagi yutuqlarini ko'pchilikka ma'lum qiladi, uning ayrim kamchilik va xatolarini yo'qotishda donolik bilan ish tutib, ularni darrov ko'pchilikka oshkor qilmay, o'smir bilan suhbatlashib, uning kuchi va imkoniyatlariga ishonishini amalda ko'rsatadi, bu bilan o'smirda shakllanib kelayotgan "katta kishi" bo'lib qolganlik tuyg'usini hurmat qilishini bildiradi. Bunday qo'llab-quvvatlashning kerakligini yaxshi his qilgan o'smir beixtiyor o'qituvchining ta'siriga beriladi, chunki pedagog o'smirning munosabatlarini yo'lga qo'yishda uning uchun zarur kishisiga aylanib qoladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'smirlik davridagi muammolar tabiiy jarayon bo'lib, ularni to'g'ri psixologik yondashuvlar orqali bartaraf etish mumkin. O'smirni tushunish, qo'llab-quvvatlash va unga ishonch bildirish orqali sog'lom, mustaqil va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi"
2. M.Atadjanov,D.A.Saliyeva "Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi" Qo'qon 2020y
3. www.ziyouz.com.kutubxonasi
4. Ziyo.net

